

VERBEELDINGSKRACHT

15 januari 2017

Voorgangers: Willem van der Meijden (overweging) en Ria Huisman

Inleiding

“God sprak: laat ons mensen maken, naar ons beeld en gelijkenis. En God schiep de mens naar Zijn beeld, naar het beeld van God schiep hij hem, manlijk en vrouwelijk schiep hij hen.”

Zo is het ooit gezegd en opgeschreven. Wij lijken op God, omdat hij ons zo geschapen heeft. Wij lijken op Hem omdat Zij op ons lijkt. Onbegrijpelijk, maar uniek.

Laat God maar scheppen. Als mensen het gaan doen, een God scheppen naar hun beeld en gelijkenis, krijg je een stierkalf van goud, een farce, in niets lijkend op God, die ons immers naar zijn beeld en gelijkenis heeft geschapen. God is mens geworden, God is geen beeld geworden. Zo worden aan onze verbeelding grenzen gesteld. God voorbij onze verbeelding, daarover gaat het vandaag. En over de maakbaarheid van de mens en haar geschiedenis.

Lezing: Exodus 32: 1-6

Verhaal

Kent u het verhaal van de Golem? Dat is een Jiddisch verhaal met oude papieren over een wezen dat door mensenhanden te maken is uit klei en leem en tot leven gebracht kan worden. Het is een variant in legendevorm op het tweede scheppingsverhaal in het Bijbelboek Genesis. Er zijn verschillende versies van, maar de meeste spelen in Praag, in de zestiende eeuw. In één van die versies maakt Rabbijn Löw de Golem uit klei en leem van de rivier de Moldau en wekt hem tot leven door hem een stukje papier met de naam van God in zijn mond te stoppen. Als hij het papiertje eruit haalt, wordt de Golem weer een levenloze pop van leem. Op een vrijdagavond juist voor de sabbat vergeet rabbi Löw het strookje weg te halen uit de mond van de Golem, omdat hij haast heeft. De Golem wordt woedend en begint alles te vernielen. De rabbi onderbreekt zijn gebed om het papier alsnog te verwijderen. Daarna stortte de Golem weer als een klomp leem in elkaar.

Het verhaal wordt gebruikt door Harry Mulisch, een groot liefhebber van alchemie en zelf een literaire alchemist, in zijn boek *De procedure* uit 1998. Mulisch geeft het verhaal een typisch Mulischiaanse draai. Rabbi Löw en zijn hulp Isaïc maken kabbalistische formules van Hebreeuwse woorden die als bezweringen over de klomp klei uit de Moldau worden uitgesproken. Aanvankelijk lijkt er niets te gebeuren en de rabbijn lucht zijn hart over al dit bijgeloof. Maar dan wordt de klei warmer en gaat zelfs gloeien, er ontstaat een damp die loodrecht omhoog gaat, dunner en dunner wordt en ten slotte verdwijnt. Mulisch schrijft: “Dan is seconden lang een vallende ster de enige beweging. ‘Ik kan mijn ogen niet geloven’, mompelt Löw in zijn baard. Daar ligt een levend wezen. De klei is vlees geworden, rustig ademend gaat de borst op en neer, als van een slapende. Op het voorhoofd zijn drie letters verschenen, die hij daar niet heeft aangebracht: A M T – de eerste en de laatste letter van het alefbeth, met de Mem tussen hen in. ‘Emet’, leest hij: ‘de Waarheid.’” Maar dan blijkt er toch iets misgegaan te zijn. Het lijf van het wezen vertoont duidelijk vrouwelijke trekken en wat op een mannelijk geslachtsdeel leek, laat bij aanraking meteen los. De rabbi is des duivels, omdat zijn assistent één letter verkeerd heeft uitgesproken in de bezwering, waardoor er kortsluiting lijkt te zijn ontstaan. *Menschele* is de Jiddische naam van het wezen, mensje – en we zitten weer dichtbij Genesis. Ook deze Golem, deze *Menschele*, maakt uiteindelijk amok en vermoordt de onnozele assistent die haar abusievelijk tot vrouw heeft gemaakt. Laat Mulisch maar schuiven...

Er is een mooie bewerking van het oorspronkelijke verhaal van de vorig jaar overleden Elie Wiesel. Er is een prachtige Duitse stomme film van het verhaal gemaakt in 1920, gebaseerd op een verhaal van Gustav Meyrink uit 1915. Er is een grimmige Poolse sciencefictionfilm in 1979 met deze titel, en er is een theatervoorstelling met de vertoning van de film uit 1920 en met Klezmermuziek, die de afgelopen jaren door het land trok.

Het woord komt 1x voor in de Bijbel, in Psalm 139:16: in de Statenvertaling: *Uw ogen hebben mijn ongevormde klomp – mijn golem – gezien; en al deze dingen waren in Uw boek geschreven, de dagen als zij*

geformeerd zouden worden, toen nog geen van die was.

De maakbaarheid van de mens, het overdoen van de schepping, als een God willen zijn – dat kan niet goed aflopen.

Overweging

“Lezen is horen, horen is doen.” De lijfspreuk van Thomas Naastepad. Tom Naastepad leefde van 1921 tot 1996. Hij studeerde aan het grootseminarie van Warmond, werd rooms-katholiek priester gewijd en werkte als kapelaan. Hij koos onder invloed van de protestantse theoloog Karl Barth voor een meer protestants denkveld en werd voorganger van de ongebonden Rotterdamse Araunagemeente.

Hij is bekend geworden als exegeet, als tekstdichter van kerkliederen en als onvermoeibaar links-politieke activist. Hij hield van de letterlijke betekenis van het woord ‘protestant’. 11 liedteksten uit het *Liedboek voor de Kerken* uit 1973 zijn van zijn hand. Het bekendste is gezang 300: “Eens als de bazuinen klinken”. Toen in de beginjaren van de Evangelische Omroep het programma *De muzikale fruitmand* honderdduizenden luisteraars trok en juist dit lied daar ongekend populair was, was Tom Naastepad *not amused*. Als links-radical, niet partijgebonden crypto-protestant moest hij niets hebben van evangelicaal gefemel, zoals hij het noemde. Hij zei hardop dat hij achteraf het lied beter anders had kunnen beginnen: “Eens als de ajuinen stinken...” Hij schreef nog veel meer liedteksten, prachtige soms, die geen enkele officiële bundel hebben bereikt.

Deze Tom Naastepad – ik heb hem enkele malen ontmoet: een begaafde, bevlogen, geestige, maar soms ook onmogelijk recalcitrante man – schreef indringende uitleggingen van vooral Oud-Testamentische Bijbelgedeelten, die hij had behandeld in zijn Rotterdamse gemeente annex rebellenclub en rondstuurde in een veelgelezen rondzendbrief. Hij las die teksten altijd als politieke strijdschriften. Zijn Bijbelboekjes in de reeks *Verklaring van een Bijbelgedeelte* van uitgeverij Kok uit de jaren '70 en '80 zijn doorwrocht, recht voor hun raap geschreven, niet voor misverstand vatbaar en werden verslonden door velen. Eén daarvan gaat over het gouden kalf, over drie hoofdstukken uit het Bijbelboek Exodus. We hoorden zo-even de beginregels van dat Bijbelgedeelte.

Het gaat over een passage uit het uitvoerige deel over de gebeurtenissen na de 10 woorden die aan Mozes op de berg Sinaï zijn uitgesproken door de Heer (Exodus 20). Die beginnen met: “Ik ben Adonai, uw God, die u uit Egypteland heeft uitgeleid.” Na die 10 woorden, of tien geboden, zoals ze ook worden genoemd, aan het volk Israël te hebben doorgegeven, keerde Mozes terug naar de berg Sinaï, sprak van aangezicht tot aangezicht met Adonai en bleef lange tijd weg. In onze tekst roept het volk, het wachten beu, over die man Mozes: ‘die man heeft ons doen opgaan uit het land Egypte’. Niks God: Mozes. Die man komt niet terug, en zij willen goden hebben die “voor ons aangezicht uitgaan”. Ze hebben niets aan die man die hen heeft uitgeleid, zij willen goden die hen toeleiden naar het land van belofte. Hogepriester Aäron giet een stierkalf van goud van de sieraden van het volk en de mensen zeggen: dit zijn uw goden, Israël, die u hebben doen opgaan uit het land Egypte.

Tom Naastepad wist wel raad met dit verhaal. Hij pakte de ironie van die laatste zin op: de verbeelding van kracht, vruchtbaarheid en rijkdom in een gouden stierkalf, alles waar het land van de onderdrukking voor stond, die verbeelding zou staan voor de goden die u hebben verlost uit de slavernij van Egypte. Willen ze dan niet in feite terug naar hun onderdrukker? Is hun woestijntocht uiteindelijk een cirkelgang? Naastepad spreekt over de verraden exodus, de menselijke religie als bedwelming, als de opiumdampen die het zicht ontnemen op het bevrijdende handelen van de

God van Israël, de potentie van het stierkalf als de demon van het vooruitgangsgeloof, dat zich niet meer bekommert om het hogere doel, zijn echte bevrijder vergeet en onherroepelijk tot nieuwe slavernij leidt, allemaal onmiskenbare Naastepad-ingrediënten. Naastepads boekje verscheen twee jaar na de val van het kabinet-Den Uyl. Het gelijk stellen van de valse eredienst rond het gouden stierkalf met de mythe van het vooruitgangsgeloof en het geloof in de maakbaarheid van de wereld, was het dagelijks brood van de links-radicalen Bijbelvorser Tom Naastepad. En in één moeite door kreeg de menselijke verbeelding een veeg uit de pan. Die menselijke verbeelding leidt tot afgoderij – er staat immers: maakt u geen beelden – de God van Israël laat zich niet afbeelden, maar laat zich wel aflezen uit zijn woorden, die tegelijk daden zijn. Zo zit het. Aldus Tom Naastepad, de man van de stinkende ajuinen.

Toen al – ook al was en ben ik een enthousiaste progressieveling – vond ik Naastepads kwalificatie onrecht doen aan de verbeelding en aan de kracht van mensen van goede wil. Op een preekbespreking van ons studentendispuut, waar Naastepad de eindcriticus was, kreeg hij de zeer terechte vraag of hij met al zijn stelligheid niet bij zijn Bijbellezing zelf op de stoel van de Here God ging zitten, als hij elke menselijke onderneming om iets van het Bijbelse visioen tot stand te brengen zo in diskrediet bracht. Als hij menselijke verbeelding en geloof wegzette als verzet tegen het bevrijdende handelen van de God van Israël. Als hij vooruitgangsgeloof wegzette omdat het een geloof was en niet een geopenbaarde zekerheid. Wat moeten we dan wel? Naastepads antwoord was, weinig empathisch: “Er staat geschreven – meer hebben we niet.” Jammer.

Over verbeelding gesproken. U kent wellicht de roman *Dit zijn de namen* van een andere Tom, Tommy Wieringa. Zo niet: een aanrader, zij het geen vrolijk tijdverdrijf. Het is een Exodusverhaal, het speelt zich af in een niet nader genoemd Aziatisch land, waar mensen op drift zijn voor een uitzichtloze toekomst: een groep mensen op de vlucht voor geweld en uitzichtloze armoede, ze vallen in handen van mensensmokkelaars die hen midden in een niemandsland aan hun lot overlaten. Het is een woestijn, een woestenij, maar het had ook de Middellandse of de Zuid-Chinese Zee kunnen zijn. Zij ondernemen een barre tocht op zoek naar het hun beloofde land – waar ze ook nog fiks voor betaald hebben – en onderweg lijden ze vreselijke ontberingen en gebeuren er bizarre dingen. Wieringa pretendeert een modern uittochtverhaal te schrijven, hét kernverhaal in religies als jodendom, christendom en islam. “Gedenk dat jullie vreemdeling waren in het land van verdrukking.” Ergens onderweg in dat verhaal van Wieringa is er een dramatische gebeurtenis, die het startpunt markeert van een nieuwe religie, met een fetisj, een vereerd object, en het begin van een liturgie. Als het restant van de groep vluchtelingen in het land van belofte arriveert, dat in niets lijkt op een of ander paradijs, putten zij voor hun *survival* uit deze kiem van religie, die in hun midden is ontstaan, zomaar uit het niets, onder de druk van noodlottige omstandigheden.

“Dit zijn de namen” – het zijn de beginwoorden van het Bijbelboek Exodus, en religie is het thema van het verhaal van het Gouden Kalf. Het is een krachtig beeld, dat van het stierkalf, het is het beeld van “Wir schaffen das”, “Yes we can” en “Daar gaan we aan werken”, het beeld van het onuitputtelijke eigen vermogen van de mens. Daar vraagtekens bij zetten, bij deze beeldvorming, daarin wil ik Naastepad wel volgen. De vraag op onze pelgrimstocht is: willen we vooruit of toch liever achteruit? Geloven we in een betere wereld of hebben we dat geloof eigenlijk verloren onderweg?

Amen